

Qərib məzarlar

Mühacir ədəbiyyatımızın, tariximizin, publisistikamızın inkişafında və təbliğində müstəsna xidmətləri olan C.Hacıbəyli bu acı misraları qələmə alanda ömrünün sonuna çox az qalırdı. O, həyatının ən gözəl çağında - 28 yaşında qütbətə düşdü, 71 illik ömrünün 43 ilini vətəndən uzaqlarda keçirməli oldu.

Üzeyir bəyin məşhur “Leyli və Məcnun” operasının yaranmasında Ceyhun bəyin də yaxından köməyi olub. Bu, Ceyhun bəyin şəxsi sənədləri arasında saxlanılan “İlk Azərbaycan operası necə yaranmışdı” xatirə yazısında öz əksini tapıb. 12 yanvar 1908-ci ildə göstərilən həmin təməşədə Ceyhun bəy İbn Səlam və Nofəl rolunda ilk dəfə səhnəyə çıxdığını bildirir. Ceyhun bəyin istedadını gören məşhur milyonçu Murtuza Muxtarov öz vəsaiti hesabına onu Peterburq Universitetinə oxumağa göndərir. Ceyhun bəy qəbul imtahanlarını müvəffəqiyyətlə verib, universitetin hüquq fakültəsinə daxil olur. Lakin bir il sonra Fransaya yollanır və Parisin məşhur Sarbonna Universitetində siyasi biliklər fakültəsində təhsilini davam etdirir.

Təhsilini başa vurub Bakıya qayıdandan sonra C.Hacıbəyli əsasən mühərrirliklə məşğul olur. Yeni qurulan Azərbaycan hökumətinin 3 iyul 1918-ci il tarixli qərarına əsasən, çətinliklərlə dörd nömrəsi Gəncə şəhərində çıxarılan “Azərbaycan” qəzeti oktyabr ayının 3-dən fəaliyyətini Bakıda davam etdirir. Ceyhun bəy bu qəzetin ilk redaktoru kimi 1919-cu ilin yanvar ayının 16-na - Parisə gedənəçən kimi bu şərəfli vəzifəni yerinə yetirir. 1919-cu ilin yanvarında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin Versal (Paris) Sülh Konfransında iştirak etmək üçün Fransaya göndərdiyi nümayəndə heyətinin tərkibində C.Hacıbəyli də var idi. Bu münasibətlə C.Hacıbəyli redaktoru olduğu qəzetin 1919-cu il 9 yanvar tarixli 83-cü nömrəsində yazırdı: “*Vətən və millət yolunda əlimdən gələn xidməti və öhdəmə düşən vəzifəmi qəzetimizin müdiri sifəti ilə ifaya məşğul ikən, vətən övladlarının xahiş və əmrinə müti olaraq cahan sülh konfransına göndərilməklə üzərimə daha ağır və məsuliyyətli, lakin müqəddəs bir vəzifə düşdü. Bu böyük xidməti möhtərəm yoldaşlarım ilə bərabər ifa üçün Avropaya getmək lazım olduğuna görə, qəzet idarəsi işindən müvəqqəti olaraq ayrılıb əziz vətənimizin istiqlal məsələsinin istədiyimiz yoldakı həlli-hüsn ifasından asılı olan məsul vəzifəmizin haqqında var qüvvəmizlə çalışacağımızı əlavə etməyi və möhtərəm oxucularımıza kamali-siçq və səmimiyyət ilə xudahafiz deməyi özümə fərz bildim”.*

Doğmalarımdan ayrılmayımin həsrətini bu qırx il ərzində tez-tez çəkirim. Ən çox da yadıma düşən bacılarımdı. Bəzən də anamın və ortancıl qardaşımın surətləri bacılarımin surətlərini əvəz edirdi. Yadımdadır, mən Fransaya gələndə bacılarımin necə acı göz yaşları tökdülər. Anamın dolu gözləri xəyalımdan çəkilmir. Mən onları inandırırıdım ki, cəmisini iki aylığa gedirəm. Nə üçün ağlayırsınız? Amma mən özüm də bilmədən onları aldatmışam. İndi məmləkətimdən ayrılmayımin 41 ilini yaşayıram. Onları bir daha görmədim və heç vaxt da görməyəcəyəm. Doğmaları - kişilər və qadınlar bir-birinin ardınca dünyadan köçürlər. Elə mən özüm də köçəcəyəm...

Ceyhun bəy HACIBƏYLI

Durun gedək evimizə...

Gəncə üsyanı ilə bağlı Ceyhun bəy Hacıbəylinin 1953-cü ildə “Azərbaycan” dərgisində (Almaniya) dərc olunan “Bir millətin namusu” adlı məqaləsini oxuculara təqdim edirik

Bir millətin namusu

May ayı yalnız milli istiqlalımızın anım günü kimi deyil, eyni zamanda Azərbaycan-Türk millətinin düşmən tərəfindən tapdalanaraq və əzizlərinin qorunması və yüksəldilməsi ayı kimi də anılır. Məşum 27 aprel hadisəsinin nəcib millətimizi nə qədər rəzalətə düşür etdiyi hər kəsə məlumdur. Bəzi fitnəkarların etdiyi əməllərə rəğmən, əvvəlcə də söylədiyim kimi, bu tarixi faciyyəyə səbəb olan məqamları burada xatırlamaq istəmirəm.

Çünki bizimlə ünsiyyətdə olan əcnəbilərə - istər dost, istərsə də düşmən olsun - öz zəif nöqtələrimizi açıb göstərməkdən çəkinirəm. Lakin bu faciənin nəticələrini hamılıqla bildiyimizdən, hər bir Azərbaycan türkü hadisənin anılması qarşısında həyrət və nifrətini saxlamaqdan çəkinməz.

“Oldu ki, biz Azərbaycan türkləri belə asanlıqla müqavimət göstərmədən, etirazlar etmədən, zəngin və çiçəklənən məmləkətimizi bu barbarlara buraxdıq. Özümüz isə onların köləsi oluruq?”

Nə baş verir ki, üzərimizdən bu qara ləkəni silmək üçün heç bir iş görmürük, bəs qürurumuz harda qaldı?! Şərəfimizə nə oldu?! Hər bir Azərbaycan türkünün, zabitinin, əsgərinin üzündəki narazılıq ifadə edən sualları bax bunu deyir...”

Bu həqiqəti belə sadə dillə söyləyən kimdir, bilirsinizmi? İndiyə kimi özünü tanımaq istəməyən və məhcubənə surətdə bir küncdə oturan, Gəncə üsyanının qəhrəmanı Cahangir Bəydir. (“Azərbaycan”, [13 (92), 3- 4- 44]. Bu sözləri öz adı üçün yox, minlərcə könüllü Şəhidlərimizin adına söyləyir. Gəncə üsyanı millətimizin tapdanmasına qarşı olan bir qəhrəmanlıq dastanıdır. Eyni zamanda, şəxsi mənfəətləri naminə şöhrət qazanmaq istəyən siyasətlərlə Azərbaycan türkünün fərqini göstərən bir olaydır.

Hər halda, Gəncədə may aylarında axan türk qanı, - .elə deyək - 27 aprel “hadisəsi” zamanı millətimizə atılan ləkəni silib götürdü.

məktəbin müdirinə yazdığı məktub hədədən artıq təsirli və düşündürücüdür: “*Cox təəssüf hissi ilə öyrəndim ki, bizim heyətin üzvü Ceyhun bəy Hacıbəylinin oğlu, Sizin rəhbərlik etdiyiniz kollecin şagirdi tədris haqqını ödəmədiyi üçün dərslərdə iştirak etməkdən məhrum olunub. Cənab müdir,*

Doğrusu, verdiyimiz qurbanlar çox ağır oldu. Başqa şərtlər altında, başqa zamanda, ayrı-ayrı cəbhələrdə eyni vaxtda müqavimət göstərmiş olsaydıq, nəticə bu qədər ağır olmazdı. Lakin nə etmək olar, “təqdiri qəza” belə imiş...”

Hər halda, belə ağır qurbana amadə olan qəhrəmanlarımız tərəddüt etmədilər. Bir daha möhtərəm Cahangir bəyi dinləyək: “Biz tələf olar, lakin düşmən də qalib gəlmədən öncə yüzlər və minlərlə ölüsünün cəsədləri üzərindən yürüsün. 28 May yalnız Milli İstiqlalımızın yaranması günü kimi yox, Vətən uğrunda Şəhid verdiyimiz gün olaraq tariximizə daxil olsun. 28 Mayda düşmən amansız mücadilə ilə ölüm və dirim savaşıyla qarşılaşsın. 28 Mayda düşməmə cavabımız ruhumuzun yüksəkliyinin, mənəvi qabiliyyətimizin simvolu olacaqdır. (“Azərbaycan”, [14 (93), 11-4-44]. Canlarını vətən və millət yolunda fəda etməkdən bir an da olsa çəkinmədilər...”

Cavad xanların istehkamı olan qoca və gözəl Gəncəmizdə Azərbaycan türklərinə məxsus gələnləri qəhrəmancasına müdafiə edən Cahangir bəylər, Cavad bəylər, Məhəmməd Mirzələr, Hüseyn Mirzələr, Mirzadələr, Sarı Ələkbərlər, Qaçaq Qənbərlər, Qara Mehdilər və onlar kimiləri millətimizin şərəfli əsgərləridir.

Lakin bunların heç bir partiyası ilə əlaqələri yoxdur. Bu qəhrəmanlar şəfiiq iddiasında deyillər. Bununla bərabər, onlar öz milli vəzifələrini fədakarlıqla yerinə yetirməkdən də çəkinmədilər. Milli namusumuz yolunda şəhid olan bu qəhrəman yurddaşlarımıza ulu Tanrıdan min rəhmət dileyir, sağ qalanlara isə cansağlığı arzu edirik.

Ey qəhrəman və əziz Şəhid övladlarımız, Azərbaycan milləti dünyada tək bir azərbaycanlı türkü qalana qədər sizləri unutmayacaq.

Yatdığınız ana torpaqlarda rahat-rahat uyuyun!

Ceyhun bəy Hacıbəyli

ki, o, öz təhsilini sona qədər başa vursun. Öncədən mən və müstəmləkə altında yaşayan bütün Azərbaycan Sizə dərin təşəkkürünü bildirir.

Əlimərdan bəy Topçubaşov, 26 fevral 1932-ci il”.

İkinci Dünya müharibəsinin ağırları Ceyhun bəyin ailəsindən də yan keçmədi. Üzeyir bəyin hər bir məktubunda xatırlanan və əzizlənən, Bakıda dünyaya gələn, 1937-ci ildə Paris Hərbi Akademiyasını müvəffəqiyyətlə bitirəndən sonra alman faşizminə qarşı mübarizəyə təyyarəçi kimi qatılan oğul Ceyhun düşmən qeyri-bərabər döyüşlərdə qəhrəmanlıqla həlak olur. 23 yaşlı oğlunu itirən Ceyhun bəy sarsıntılar keçirir. Bir tərəfdən vətən həsrəti, digər tərəfdən isə oğlunun faciəsi onu ömrünün sonuna kimi rahat buraxmır. Bu yerdə onun imdadına çatan bir vaxtlar atasından eşitdiyi nəğmələr olur:

*Balam gəlir ellərdən,
Başında var tellərdən.
Balamı Allah saxlasın,
Yaman gözdən, dillərdən.*

Amma onun özünü illərdir qoruyan, atasından eşitdiyi və allıq dolu bayatılar oğlu Ceyhunu yad ellərdə düşmən güllərlərdən qoruyub bildi.

C.Hacıbəyli hələ gənlik illərindən Azərbaycan ədəblərinin əsərlərini fransız, ingilis dillərinə çevirib, Şərq klassikləri, eləcə də Azərbaycan muğamları və musiqi dühaları haqqında yazıları qələmə alıb. Üzeyir bəyin məşhur “Arşın mal alan” komediyası da məhz onun tərcüməsində ilk dəfə 1925-ci ildə Parisin “Femino” teatrında tamaşaya qoyulub.

Ceyhun bəyin yaradıcılığı o qədər də ətraflı tədqiq olunmayıb. İstər mühacirətdən əvvəl, istərsə də sonrakı illərdə müxtəlif qəzetlərin səhifələrində dərc edilmiş yazıları, ədəbi düşüncələri özünün heyatı kimi iztirablı bir tələyə düşür olub. Nə yaxşı ki, onun arxivini diplomat Ramiz Abutalıbov 1990-cı ildə Fransadan Bakıya gətirib və bu qiymətli sərəvəti Mərkəzi Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivinə təqdim edib. Həmin arxivdə 20-dən artıq qovluqda Ceyhun Hacıbəylinin 500-dən çox sənədi toplanıb. Avropada, xüsusilə Fransada yaşayan mühacirlərlə ilk tanışlığı barədə görkəmli tədqiqatçı belə deyir: “60-cı illərdə Parisdə işlədiyim dövrdə həmin insanlarla müxtəlif tədbirlərdə görüşürdük. Amma mən onlardan qorxurdum, onlar da

məndən...”. R.Abutalıbov Ceyhun bəyin qardaşı oğlu maestro Niyazinin həmin illərdə müxtəlif səbəblərdən əmisi ilə görüşünün baş tutmadığını da ürəkəğrısı ilə dilə gətirir. Sonradan onun övladı Timuçin ilə görüşdüklerini, onu hətta Şuşaya - evlərinə apardığını da yada salır, bu ziyarətlərin qarşılıqlı şəkildə uzun müddət davam etdiyini bildirir.

Ceyhun bəy Fransada yaşayarkən müxtəlif jurnallarda çalışıb, Parisdə fransız dilində nəşr olunan, Qafqaz və Münhendə Azərbaycan dilində çıxan “Azərbaycan” jurnalının redaktoru olub. O həm də Münhendəki SSRİ-ni öyrənən universitetin müxbir üzvü seçilib. Bir alim kimi Ceyhun bəyin maraq dairəsi geniş idi. Tarixi mövzularda əsərlər yazaraq məmləkətini Avropada tanıtmağa çalışır, “Babək və qədim Arran hökuməti”, “Bakı və Bərdə şəhərlərinin tarixi” mövzularında tədqiqatlar aparır, Şərqi böyük şairləri Firdovsi və Şirazinin yaradıcılıqları haqqında mükəmməl məqalələr yazırdı. Harada yaşamasına baxmayaraq, fikri Azərbaycan, qıbləsi Qarabağ idi.

Ceyhun bəyin Azərbaycanın ictimai fikri tarixindəki yeri barədə danışarkən filologiya elmləri doktoru Abid Tahirli yazır: “*Müasir Azərbaycanın ədəbi-mədəni, mətbu, ictimai-siyasi həyatında parlaq iz qoymuş, yazıçı-publisist, tərcüməçi, nəşir, redaktor, folklorşünas, ilahiyatçı alim, sovetoloq, ictimai xadim, Azərbaycanın istiqlal mücahidi, mühacirətin fəal üzvlərindən və təşkilatçılarından biri Ceyhun Hacıbəyli xalqımızın tarixində və taleyində intibah dövrü kimi dəyərləndirilən XX əsrin əvvəllərində yetişən görkəmli xalq xadimləri ilə bir sırada durur”.*

Ceyhun bəy “Hacı Kərim”, yaxud “Zaqafqaziya müsəlmanlarının həyatından etüdlər” povesti, “Doğru cavab”, “Təmələ qənaətbəxşdir”, “Pristav ağa”, “Bu, elə özüdür”, “Zaqafqaziya kəndlisinin həyatından”, “Barışmaz ata”, “Nümunəvi ata” kimi hekayə və felyetonların, “Müəzzinin lənəti”, “Baş tutmayan ziyarət”, “Stalinin öpüşü və ya staxanovçu Fatimə”, “Nejdanovun işi”, “XIX əsrin azərbaycanlı tarixçisi Abbasqulu Ağa Bakıxanov” və “SSRİ-də ziyallılar” adlı hekayə və məqalələrin də müəllifidir. İstedadlı qələm sahibinin diqqətçəkən publisistika nümunələrindən biri irihəcmli memuarı “Bir il xeyallərdə özüümə məxsus təzə Şuşadan başlayan ömür yoluna nəzər salır və xatirələrini oxucularla bölüşür.

Bütün ömrünü, həyatını Azərbaycana, onun istiqlalı uğrunda mücadiləyə həsr edən Ceyhun bəyin vəfatından üç gün əvvəl - 1962-ci ilin 19 oktyabrında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin sonuncu daxili işlər naziri Mustafa bəy Vəkilogluna ünvanladığı məktub - “Vəsiyyəti”ndə çox böyük həqiqətlər öz əksini tapıb. O, Vətənin istiqlalı üçün mühacirlərin tək bayraq altında birləşmələrini və mübarizə aparmalarını arzuladığını, hər cür qruplaşmaya qarşı olduğunu düşünməyə qəddir edirdi: “*Mühacirəti bir yerə toplamağa səy ediniz, bu çox mühümdür”.* Ceyhun bəy bu arzu, ideal və məramla yaşadı, bu istəklə də həyatdan köçdü. Artıq həyatda nə Ceyhun bəyin özü var, nə də Qarabağ...Amma bu ayrılıq bir gün mütləq sona yetəcək. İnsanların heykəllərə, heykəllərin qərib məzarlara qoşulub öz yurduna, öz evinə qayıdacağı gün uzaqda deyil.

*Bəxtiyar QARACA,
“Azərbaycan”*